

תמלול פרק - אמון ביכולת הלומד כבסיס לצמיחה והתפתחות

מתוך ההסכת הכלה למעשה מבית היוצר של אגף בכיר חינוך יסודי מוריה טלמור, מנהלת את היחידה לטיפול בפרט משוחחת עם חיה נאמן מנהלת מפת"ח, אליאנס כל ישראל חברים

פתיח: מהי "פדגוגיה של זהויות", ואיך היא משנה את הדרך שבה אנחנו מלמדים ולומדים? מה זה אייג'נסי? ואיך תלמיד יכול גם לבחור, לפעול ולהשפיע? מה זה הון תרבותי? ואיך הוא משפיע על קידום הוגנות בחינוך? איך שומעים את הקול הפנימי של התלמיד ונותנים לו מקום? מה זה אומר לפעול מתוך הוגנות? כמנהלת? כמורה? כאדם?

מוריה: שלום, ברוכות וברוכים הבאים להסכת "הכלה למעשה". שמי מוריה טלמור ואני מנהלת את היחידה לטיפול בפרט באגף חינוך יסודי במשרד החינוך ומובילה גם בתחום ההוגנות בחינוך בעולם משתנה.

אני מזמינה אתכם לצלול ביחד איתי ועם מומחים ומומחיות בתחום כדי להבין מהו חינוך הוגן ואיך המושגים Agency, Co-agency ופדגוגיה של זהות קשורים אליו. והפעם נדבר על חשיבות תחושת השייכות של התלמיד ועל פדגוגיה מסורתית. מתחילים.

קול מהשטח: אני קורא לזה חוק שלוש השניות.

מוריה: זהו דוד, איש חינוך ומוביל חינוכי בקהילתו.

המשך קול מהשטח: התלמידים בקהילה שלי מספרים, כשהמורה שואלת אותם שאלה בכיתה והם לא יודעים את התשובה, היא לא מחכה יותר משלוש שניות ואז היא עוברת לשאול תלמיד אחר. אבל כשמדובר בתלמידים אחרים, היא נשארת, ממתינה, עוזרת להם עד שהם מצליחים לענות.

מוריה: שלום חיה. מה דעתך על מה שדוד מספר?

חיה: בהקשבה ראשונה למה שהוא אומר, אפשר לחשוב שזה מקרי. מתי מורה משתתה ומתי מורה ממשיכה. אבל אם בוחנים לעומק מי הם התלמידים שאיתם היא משתתה ומי הם התלמידים שאיתם לא משתתה, ואפילו אם היא לא שמה לב לזה ויכול להיות שזו איזושהי נקודת עיוורון, אפשר לגלות מרכיבים דומים בין התלמידים האלה לתלמידים האלה. ואז להבין מה קורה לה כשהיא ממשיכה עליו בלי לשאול ומתי היא עוזרת לתלמידים להצליח.

מוריה: זה הזמן להכיר את חיה נאמן, מנהלת מפת"ח – פיתוח תהליכים חינוכיים של אליאנס כל ישראל חברים, ומנחה ויועצת בגישת שפר. שלום חיה.

חיה: שלום וברכה.

מוריה: שמחה שאת איתנו ואני רוצה למסגר את הפרק שלנו סביב נושא של אמון. אמון זה אחד הנושאים שמקדמים את ההוגנות והוא מהווה חלק מפרח ההוגנות, אותו מחוון אפשר לקרא לו, שאנחנו פיתחנו באגף חינוך יסודי ביחד עם ג'וינט אשלים. בשיחה המקדימה שלנו דיברת הרבה על אמון כעיקרון מנחה, ומניחה שלאמון יש פרשנויות שונות ואני אשמח להבין על איזה אמון את מדברת.

חיה: בשביל להסביר על איזה אמון אני מדברת, אני רוצה קודם רגע לגעת ממש בקצרה ב"אני מאמין" שלי לגבי מה תפקידה של מערכת החינוך. זה מאוד מאוד רחב, אבל אני עוד שנייה אצמצם את זה לאמון

תפקידה של מערכת החינוך בעיניי בשני משפטים ממש קצרים, זה להצמיח תלמידים בשני תחומים מרכזיים. אחד בתחום של השכלה, שלפי דעתי זה מאוד קשור לאייג'נסי, והפעלתנות של תלמידים והשותפות שלהם בעולם. השכלה ויכולות קוגניטיביות, והדבר השני זה לחנך אנשים בעלי ערכים עם שותפות אזרחית, עם יכולות אנושיות מאוד גבוהות.

אלה שני הדברים, ובכדי להצליח בשני התהליכים המאוד מאוד מורכבים האלה, צריך להיות בסיס של אמון שבאמת ילדים יכולים להגיע לשם. אני אתן לזה דוגמה מאוד מאוד פשוטה, אנחנו לא מלמדים אף ילד לקרוא אם אנחנו לא מאמינים שהוא יכול לקרוא בסוף. בהשוואה לעולם החי, אנחנו לא מנסים ללמד בעלי חיים לקרוא חפצים, כי ברור לנו שהם לא יכולים לעשות את זה. ועם תלמידים אנחנו עושים את זה שוב ושוב ושוב. זה באותה מידה כמו שאנחנו מלמדים ילדים לקרוא, אנחנו גם ילדים שאנחנו מאמינים שהם יכולים, אנחנו מלמדים אותם להיות שותפים אזרחית, אנחנו מלמדים אותם ליכולות קוגניטיביות גבוהות, אנחנו מנחים אותם להשכלה כזאת או אחרת ברמות שונות, ולכן האמון הוא הבסיס למה שאנחנו רוצים לעשות עם הילדים בתוך המערכת, לאן אנחנו רוצים להגיע איתם בתוך המערכת. כי בלי התשתית הזאת אנחנו לא נעשה כלום.

מוריה: את מדברת על אמון ביכולת שלהם, את מדברת על ציפיות מהילדים. זאת אומרת, אמון מבחינתך, זה אמון ביכולת של הילד להצליח, וביכולת שלי כמורה לשדר לילד את הציפייה הזאת ממנו, שאנחנו מצפים ממנו.

חיה: המילה יכולת הרבה פעמים מתקשרת לאיזשהו משהו מאוד פרקטי או מעשי. ויכולת היא בכל התחומים, היא בתחומים הרגשיים, בתחומים החברתיים, בתחומים בוודאי הקוגניטיביים והמעשיים, אז המילה יכולת, אני לא רוצה שהיא תצמצם אותנו, להפך, שהיא תרחיב אותנו. וכן, התוצר של אמון זה רמת הציפיות. ככל שאתה מאמין יותר בילד, כך הציפיות שלך יהיו יותר גבוהות.

יש נורא מעט ציפיות כאלה שהן מובנות מאליו לכולם, וכולם יודעים שהן הולכות לקרות. והייתי רוצה שכמות הציפיות המובנות מאליהן תהיה יותר רחבה, שיהיו יותר אנשי חינוך שמחזיקים בציפיות האלה, ויהיו יותר סוגים של ציפיות שהן מובנות מאליו אצלנו.

מוריה: אני מקשיבה לך ואני חושבת על שני אנשים, אפשר להרגיש שהן שתי דמויות חינוכיות. אחד מהם זה ג'ון האטי, שכתב את הספר "למידה נראית למורים", והוא מדבר על הסיפור של הציפיות – הציפיות של מורה מתלמיד הן אחד המדדים החזקים ביותר להצלחה של תלמיד.

הסיפור השני זה עמוס חכם, מי שהיה זוכה פרס התנ"ך העולמי הראשון, גם בארץ וגם בעולם, שלא למד מעולם בתוך בית ספר. ונתקלתי לפני כשבוע בכתבה שהוא מספר על עצמו: הוא נפגע בראשו וברגליו בהיותו ילד קטן, וההורים לא שלחו אותו לשום מסגרת כדי שלא ילעגו לו, וחינכו אותו בבית. אחר כך אמא שלו נפטרה, והוא מספר על המצב שלא נתנו לו לעשות כלום.

אמרו לו: "אין טעם שתתחיל להתאמץ, כי כשתהיה גדול, עוד מעט נעשה לך ניתוח והכול יעבור". זאת אומרת, לא ציפו ממנו להצליח ללא הניתוח. גם לא אפשרו לו בכלל ללכת, והשלב שבו בעצם הוא גילה את היכולת ללכת לא בא מהציפיות שציפו ממנו מעצמו, והיום, כשאני קוראת את זה, הייתה שם ביקורת על התהליך.

אז אני סוגרת רגע סוגריים, אבל אני אגיד שבעצם את נוגעת באחד מכאבי הבטן הגדולים במערכת, הסיפור הזה של האמון והסיפור הזה של ציפיות, ואם את עוסקת בזה בצורה כל כך מפורשת, אני מבינה שזה מגיע מתוך תחושה או מתוך ידיעה שזה לא קיים מספיק במערכת. המורים לא מצפים מהילדים כמו שהם אמורים לעשות את זה או לא נותנים בהם מספיק אמון?

חיה: אני חושבת שכל מורה מאמין באמת שהוא מאמין בתלמידים שלו. אחרת הוא לא היה עוסק בהוראה בכלל. אי אפשר לעסוק בחינוך בלי תשתית של אמון. אבל כל אחד מאיתנו שם רף, כלשהו, לאמון שיש לו בתלמידים שהוא מחנך אותם ומלמד אותם. ומה שאני הייתי רוצה זה שכל אחד מאיתנו יהיה מודע לרף שיש לו, לתקרת הזכוכית הזאת שיש לו. אפשר שהתקרה הזאת תהיה יותר גבוהה.

מוריה : כל אחד כמורה או כל אחד כתלמיד?

חיה: קודם כמורה. קודם כמורה. גם כתלמיד. כשאני אדבר לתלמידים, אני אגיד את זה לתלמידים – תפתחו את תקרת הזכוכית שלכם, אף אחד לא יכול באמת להניח אותה מעליכם. כשאני אדבר למורים, אני אגיד – תפתחו את תקרת הזכוכית שלכם, גם עליכם כמורים וגם שיש לכם על התלמידים שלכם, כי אמון זה פתיחת דלת לאור.

אולי הדוגמה הכי חזקה לזה, שכאילו כולנו מכירים אותה אבל בעצם אנחנו כמעט לא מתעסקים בה, זה האפקט שנקרא אפקט פיגמליון, שהוא סיפור ממש מדהים. אני לא חושבת שיש מורה שלא מכיר אותו, ועדיין אנחנו לא מבינים איזו עוצמה יש בו. אפקט פיגמליון זה הסיפור היווני המיתולוגי על פיגמליון שיצר פסל והאמין שזו אישה אמיתית והפסל הפך להיות אישה. לא נראה לי שיש מישהו מאיתנו שמאמין לדבר הזה, אבל הניסוי שנעשה בשנות ה-60, אם אני לא טועה, הוא שהכניסו לכיתה, אספו מבית ספר משכבת גיל תלמידים באופן אקראי, הכניסו אותם לכיתה, הביאו מורה שלא מכיר אף אחד מהם בכלל ולא את בית הספר, ואמרו לו שהתלמידים האלה מחוננים, וזה מה שקרה.

מתברר שהתלמידים האלה מחוננים. זה כמעט נשמע אוטופי. הם היו מחוננים כי ציפו מהם להיות מחוננים.

מוריה : כי נתנו בהם אמון שהם יכולים להיות מחוננים.

חיה: לגמרי. הניסוי הזה הוא ניסוי בינלאומי, כולם מכירים אותו, אין איש חינוך שלא מכיר אותו. כולנו למדנו אותו במכללות להוראה. וכל כך קשה לנו לפעול על פיו. עכשיו, זה נכון שמאוד קשה להיכנס לכיתה שאתה מכיר ולהגיד – אני עכשיו מאמין כאילו אני לא מכיר אותם והם כולם מחוננים. אבל אפשר להרחיב, כל הזמן עוד קצת, להרחיב את המקום הזה. והנגזרת של זה, זה מה שהאטי אומר, שיש ציפיות, שהציפיות הן נגזרות. ברגע שאתה חושב שהתלמידים שלך, מאמין שהתלמידים שלך הם מחוננים, זה מה שאתה מצפה מהם. כשאתה מאמין שהתלמידים שלך הם רגילים, או מינוס מרגילים, סליחה על הביטוי המאוד לא מוצלח – אלה הציפיות שלך. עכשיו, תלמיד תמיד יכול לקרוא את תקרת הזכוכית שהמורה מציב מעליו.

מורה לא באמת יכול לחסום תלמיד, אבל עדיין, אם הוא מצליח להאמין, אז הוא פותח לו את השמיים, ואז יותר קל, הרבה יותר קל ללכת לשם.

מוריה: את מדברת על נקודות עיוורון.

חיה: כן, לגמרי, אפשר לקרוא לזה נקודות עיוורון של כל מי שעוסק בחינוך, גם שלי. כלומר, אני בתוך הסיפור הזה, כולנו בתוך הסיפור הזה. מעצם היותנו בני אדם יש לנו נקודות עיוורון, אבל מעצם היותנו בני אדם, אנחנו גם יכולים לפקוח את העיניים ולראות יותר, לזהות את הנקודות האלה ולפתוח.

מוריה: יכול להיות שמי שיקשיב לפרק הזה יגיד שהעיוורון הוא שלנו קצת? שאנחנו מצפים מכולם להיות מחוננים, אבל צריכים לקחת בחשבון שלא כולם מחוננים?

חיה: אנחנו לא מצפים מכולם להיות מחוננים. בכלל. בכוונה... אני לא אומרת את זה כמשהו ערכי, אני אומרת את זה כמשהו עובדתי. אין אף, אני חושבת שאין אף מורה או איש חינוך שמצפה שכל התלמידים שלו יהיו מחוננים. זה מאוד מאוד קשה להיות שם. וגם אנחנו חושבים שהמילה ציפיה היא... יש למילה הזאת שני הסברים. יש ציפיה במובן של תקווה, הלוואי, שהילדים שלי יצליחו במבחן, ויש ציפיה במובן של איזו יכולת לראות למרחוק, לצפות שמשו מגיע. והיכולת הזאת לצפות מרחוק, אלה הציפיות שאני מדברת עליהן. לדעת שהדבר הזה עומד להגיע. כי הביקורת על רמת ציפיות כוזבת, אני אקרא לה, לא באמת, יש בה אמון מאחורה. אם אין אמון מאחורה, אז זה ריק. זה לא באמת ציפיה מהתלמיד שהוא יגיע לשם. זו רק אמירה בשביל האמירה.

מוריה: אני רוצה לשים על השולחן, גם הפיזי וגם המטאפורי שלנו, איזשהו סוג של פיל בחדר. ולשאול מה מייצר את הציפיות או האמון השונה בין תלמידים. מה הסיבה לכך?

חיה: יש המון סיבות, ואני רוצה להתמקד בסיבה אחת, שהיא, כמו שקראת לו – הפיל בחדר, ההיבט התרבותי. יש הרבה תרבויות בחברה שלנו, החברה הישראלית. יש תרבויות שיש לנו אמון לגביהן, לגבי היכולות שלהן והמסוגלות שלהן, הוא אמון מרמה מסוימת, ויש תרבויות שהאמון שלנו לגביהן הוא אמון ברמה אחרת. אני אקח אולי את שאלת הגירה. אולי זה יקצר... נתחיל עם הרגל של הפיל ולא עם כולו בבת אחת. הגירה – אנחנו יותר מאמינים בוותיקים שיש להם יכולת להגיע רחוק מאשר בעולים חדשים, מכיוון שיש המון המון תפיסות מה מונע ממהגר, או עולה חדש, להגיע רחוק. כי הוא בסביבה חדשה, כי הוא לא מכיר את התרבות, כי כולנו מכירים את השיח הזה, ויותר קל לנו לנהל אותו. כי באמת אנחנו רוצים שעולים חדשים או מהגרים ייקלטו בצורה מיטבית. אנחנו לא תמיד דורשים למשל שהם יביאו את הזהות שלהם. אם היינו חושבים שהזהות שלהם יוצרת מגוון

של זהויות בחברה הישראלית, והחברה הישראלית לא מאוימת מזהות חדשה שמגיעה, אז היינו אומרים – וואו, יש פה זויות חדשה, יש פה זהות חדשה, בואו נכיר אותה, נראה אותה מקרוב.

ויש גם חברות או תרבויות בתוך החברה שלנו שהן כולן ותיקות כבר. ועדיין חלקן נחשבות תרבויות שיכולות להגיע רחוק, ויש תרבויות שנחשבות שלא יכולות להגיע רחוק. וגם אם אנחנו מאוד מאוד רוצים ששתיהן יגיעו רחוק, אנחנו מעורערים במקום של האמון שלנו לגבי כל אחת מהתרבויות האלה.

מוריה: מה אנחנו צריכים לעשות אחרת?

חיה: אנחנו צריכים לקחת את כל התרבות, כל הזהויות, לתוך תהליך חינוכי, לתוך הכיתה, לתת להן מקום משותף לכולן.

מוריה: זה מה שייצור לדעתך גם את האמון אחר כך? ההיכרות, הידע?

חיה: יש כמה רמות של מה אנחנו צריכים לעשות.

1. הרמה הראשונית, קודם כול, להכיר בזה שיש תרבויות שונות, ולא כולם זהים בתרבות שלהם. זה הדבר הראשון שצריך לזהות. וגם למורה יש את התרבות שלו, והוא מביא אותה לכיתה כמו שהתלמידים מביאים את התרבות שלהם לכיתה. והן כולן תרבויות, נקרא להן, שוות בערך. גם אם הן נראות מאוד מאוד שונות. זו הרמה הראשונה. אני רגע אגיד את שלוש הרמות, ואחרי זה אני קצת אפרט לגבי כל אחת מהן.

2. הרמה השנייה זה לתת מקום לכל אחת מהתרבויות.

3. הרמה השלישית היא היכרות עומק עם התרבות. כשאתה נותן מקום, אתה לא נותן רק למה שמוגדר "פולקלור". אני לא אוהבת את המילה הזאת, לא בגלל מה שהיא מייצגת אלא בגלל מה שמנסים להסתיר דרך מה שהיא מייצגת.

אבל לא רק את ההיבטים החיצוניים של התרבות, אלא את היבטי העומק של התרבות, את הערכים, את ערכי המוסר שעומדים בבסיס התרבות הזאת. ואנחנו יודעים שתרבויות הן שונות זו מזו.

מוריה: זה מעניין, אני מקשיבה לך, ואני באה מהעולם של לקויות למידה, ואנחנו מאוד מקפידים להגיד, כשילד יש לקות למשל – אז לא להגיד "הילד לקוי הלמידה", אלא "הילד עם לקות הלמידה". כלומר, הלקות שלו היא לא כל כולו. אנחנו צריכים לא להתייחס ללקות שלו כמשהו שהופך להיות כל כולו. ממה שאני שומעת ממך, ואני לא עוסקת פה חלילה

בהשוואה, אבל את אומרת שהילד – זה לא שהזהות שלו היא עוד חלק ממנו, היא קודם כול התשתית שלו. עם מה שהוא, ההון התרבותי שלו, עם תוספות נוספות לתוך התהליך.

חיה : אני לא רוצה שזה יישמע במובן של לא ניתן לשינוי.

מוריה : אה, לא.

חיה : אלא במובן של זה מה שהוא מביא לעולם, ודרך זה הוא יכול לצמוח ולגדול. זה ה-DNA שלו, שממנו הוא צמח.

מוריה : כן, אבל הוא גדל ממנו.

חיה : הוא גדל ממנו. הוא צמח ממנו, וככה הוא בעצם הופך להיות אדם שהוא פעיל, שהוא תורם לחברה, שהוא חלק ממנה, שהוא אזרח שותף. בעצם זו הדרך להפוך להיות כזה, כי כשיש לך ביטחון במי שאתה, אז אתה מביא את זה לעולם, ואתה גדל וצומח, והופך להיות כל מיני דברים מעניינים ומטורפים. וכדי שזה יקרה, קודם כול צריכה להיות היכרות מעמיקה. לגמרי. אני רוצה לספר סיפור קטן לגבי זה, שני דברים קטנים.

1. ספר שעכשיו אני קוראת על שתי נערות מטהראן. בעלי הוא ממוצא פרסי, ופתאום הספר נתן לי איזה מבט על התרבות, על העומק שלה. שתי ילדות שנפגשו, אחת ממעמד יותר גבוה ואחת ממעמד יותר נמוך, באיראן, לא יהודיות, ואחת מספרת שהיא הולכת לשנייה הביתה, והיא מציעה לה לאכול. זאת מהמעמד הגבוה לזאת מהמעמד הנמוך. ואז היא אומרת, הילדה, את המחשבות שלה – היא אומרת: התלבטתי אם לפעול על פי המנהג הפרסי שנקרא, אני חושבת, "תערוף" (Ta'arof), מנהג שאומר שאתה צריך להגיד לא כשמציעים לך משהו. בפעם הראשונה. אצל פרסים זה בערך עשר פעמים. אוקיי? בסדר? לא בפעם הראשונה. ואם לא מתחננים בפניך, אתה לא אומר כן בסוף. ופתאום קלטתי עד כמה הדבר הזה הוא תרבות. עכשיו, זו תרבות שיש בה כבוד ובושה – בושה במובן החיובי, במובן שאתה לא מחצין את החוסר שלך או את הצורך שלך, אלא זה משהו שעושים אותו בעדינות.

מוריה : ואיפוק.

חיה : ואיפוק לגמרי. אלה היבטי העומק של המנהג הזה. ואיך ילדים קולטים את זה? לא משנה בני כמה הם. זה סיפור אחד של היכרות עומק עם מנהג, שאני מהניסיון שלי הכרתי אותו רק בשטחיות. לא בעומק שלו, ופתאום הספר הזה נתן לי איזה היבט...

2. מנהג נוסף שאני רוצה לדבר עליו, שנותן ככה זווית לגבי היכרות עומק. יש מנהג בפסח אצל יהודי צפון אפריקה, שכשאומרים את ה"הא לחמא עניא", מסובבים את

קערת הסדר מעל ראשי המשתתפים. ותוך כדי שמסובבים, אומרים "הא לחמא עניא". אני רוצה דרך המנהג הזה להסביר כמה דברים לגבי היכרות עומק. הדבר הראשון שאני רוצה להסביר זה שהמון שנים בשבילי זו הייתה חוויה מאוד מאוד קודם כול של פסח – מבחינתי פסח בלי זה, זה לא. ודבר שני זו תחושה שיוצרת איזה חיבור נורא משפחתי. אצלנו ביהדות סיבוב הקערה מעל הראש נתן לנו תחושה שיש מישהו ששומר עלינו ומגן עלינו. ולא הבנתי מה ההסבר של המנהג הזה. הרבה פעמים מנהגים נראים לנו כמשהו שאין לו הסברים לוגיים או רציונליות מאחוריו, אבל התברר שיש. מצאתי פירוש של חכם תוניסאי, הרב צבאן שהיה גם הרב של הקהילה שלי בנתיבות שגדלתי בה, והוא מסביר שהסיבוב של הקערה הוא להזכיר לבן אדם שכשהוא אומר "הא לחמא עניא", והוא מזמין את העני פנימה, שלא יישב חזק על כיסא הבעל בית. שידע שהעולם הוא מסתובב, קורים כל מיני דברים בעולם, ואולי בזמן אחר, במקום אחר, הוא יהיה האורח, ומישהו אחר יזמין אותו. וכשאתה בא מהמקום הזה להזמין עני לבית שלך, אתה נמצא במקום אחר לגמרי. אתה במקום שווה לו, אולי הוגן, במקום שמכבד אותו הרבה יותר. והדבר הנוסף לגבי המנהג הזה הוא ההבנה שיש פה תרבות שיודעת להעביר מסרים באופן חווייתי, בלי שום הסבר, בלי הרציונליות שלהם, ועדיין החוויה היא מאוד מאוד עמוקה, מאוד שורשית, יוצרת אצלך חיבורים מאוד חזקים. ומצד שני, יש לה הסברים. ואם הייתי כנראה ממשיכה לשאול גם כשהייתי ילדה, ולא רק כשהתחלתי לכתוב מערכי שיעור, הייתי מוצאת את ההסבר, במיוחד שהרב צבאן היה כל כך קרוב אלינו.

מוריה: ואני כמורה שחזרת אחרי חופשת פסח ושואלת את הילדים: "ספרו לי על ליל הסדר", בהבנה שכל הילדים חגגו ליל הסדר (כי יכול להיות שגם לא כולם חוגגים), ואחד הילדים מספר על המנהג הזה – ואני רוצה להכיר באופן יותר מעמיק. אני אשאל אותו שאלות? אני אלך ללמוד לבד? מה אני אמורה לעשות?

חיה: קודם כול להקשיב לו, זה הדבר הראשון. כשחיה מספרת מנהג, גם אם היא לא יודעת להסביר את ההסבר הרציונלי, כמו שאני הרבה שנים לא ידעתי להסביר, זה לא אומר שהמנהג הזה הוא חסר משמעות או שאין לו עומק, כי עצם זה שהוא יוצר אצלו חיבור ליל הסדר ולזהות היהודית שלו, כבר יש לו משמעות. אז להקשיב, ואם גם הוא וגם אני לא יודעים להסביר מה יש מאחוריו ואני מרגישה שיש חשיבות לחלק הרציונלי, אז כן, צריך ללכת ללמוד.

ועכשיו הרבה יותר קל ללמוד, כי יש באוויר שני מאגרי ידע מאוד משמעותיים שמספרים את העומק של חלק מהמנהגים או חלק מהתרבות המסורתית-מזרחית בארץ,

1. אתר "החכם היומי"

2. אתר "חכמת לב".

אחד מהם מביא הגות, והשני מביא סיפורי נשים מרתקות, שאפילו אני במחקר שהתחלתי אותו לא העליתי בדעתי שהדבר הזה יכול להיות.

מוריה: לא הכרת אותן.

חיה: לא הכרתי אותן לא העליתי בדעתי שנשים באיראן אספו בנות כדי ללמד אותן לקרוא ולכתוב בזמן שנשים לא למדו לקרוא ולכתוב; שאישה מאתיופיה הייתה מובילת המסע המאוד גדול שאם השנים אנחנו לומדים להכיר בגדולה המטורפת שלו; שאישה מבולגריה היא רופאה ומגיעה לארץ ומקימה כנראה את התשתית הראשונה של מרפאות בתל אביב.

מוריה: אנחנו בעצם גולשות לסיפור הפרקטיקה. דיברנו על הצורך באמון, הצורך בהיכרות המעמיקה, ואתם במסגרת "כל ישראל חברים" (אליאנס) פיתחתם כמה פרויקטים.

חיה: אני אספר על מיזם "החכם היומי" שאנחנו עובדים עליו כבר הרבה מאוד שנים. המטרה הראשונית שלו הייתה להגיד: יש הגות ספרדית ומזרחית, היא לא מוכרת, היא כתובה בסוגות שונות מאשר ההגות של מחשבת ישראל והפילוסופיה שאנחנו מכירים. היא בדרך כלל משוקעת בתוך דרשות והלכה – שאנחנו בדרך כלל לא מתייחסים לזה כהגות – ובקהילה, דיבור לקהילה, שנחשבים דברים מאוד מעשיים וזה חלק מהבנת העומק של התרבות הזאת.

ומה שעשינו זה פשוט אספנו. כיום יש באתר אלף חכמים, כל אחד מופיע באתר ביום פטירתו.

מוריה: אלף חכמים על פני כמה זמן?

חיה: מאות שנים. המיקוד שלנו ב-400 השנים האחרונות, יש קצת חריגות. בערך 100-150 שנה אחרי גירוש ספרד, כשהמגורשים כבר נמצאים בקהילות צפון אפריקה, הבלקן והמזרח. מה שאנחנו עושים זה צוללים לתוך הכתיבה שלהם ומוציאים משם טקסטים קצרים ונגישים בשבעה נושאים שמשמעותיים לחברה שלנו היום: ערכים חברתיים של צדק, צדקה, אהבת ישראל, וערכים שקשורים למסורת, שתמיד קשורים לקודים תרבותיים.

יש שם המון עיסוק בכבוד, בכבוד הורים, במנהגים, בחוויה, והרבה מאוד אהבת ישראל וצדק וצדקה.

מוריה: והתלמידים מקבלים בכל יום איזשהו הגד? איך זה עובד?

חיה : האתר לא נבנה כאתר לתלמידים, הוא נבנה כמאגר תוכן. היום אפשר למצוא בו משפטים ממש קצרים מתוך הטקסטים, אז למורה שרוצה להוציא זה הרבה יותר קל. יש בו מפתח נושאים שאפשר למצוא דרכו טקסטים קצרים. תלמידים בתיכון יכולים להתעסק איתו, ובעיקר מורים – גם ליסודי זה לגמרי אפשרי. כמו כל מאגר ידע, מהמשנה ועד "ספר האגדה" של ביאליק, צריך לעבד אותו ולקחת מתוכו. וללמוד ממנו

המאגר השני של "חכמת לב" הוא יותר מעובד ומתאים גם לילדים צעירים, כי הוא הרבה יותר חווייתי. התורה של נשים עברה באופן חווייתי ולכן ככה בנינו את האתר. שם יש את הסיפורים, כמו שתיארתי קודם: סיפורים על נשים מרתקות. בנוסף לביוגרפיה, לקחנו נקודה מתוך חיי האישה והפכנו אותה לסיפור עלילתי. יש דיוקנאות מקוריים ומרשימים שעשו אמנים, ויש משפטים קצרים שהם עדויות של בני משפחה. הכול מעובד יותר וגם קרוב יותר לזמננו. אנחנו כותבים רק על נשים שאינן בין החיים. לפני שנתיים כתבנו על אישה שהייתה כמעט בת מאה, ולפני שנה לצערנו היא הלכה לעולמה. לצערי היא כבר לא הייתה במצב לספר לנו על עצמה, אבל המשפחה סיפרה. תמיד אנחנו מראיינים בני משפחה. יש מעט נשים שלא היו להן ילדים, אבל היו להן תלמידות שהיו להן כמעט כמו בנות והן סיפרו לנו עליהן.

מוריה: זה חוצה מגדרים, אני מניחה. זה מכוון רק לנשים או ש... מי שלומד מזה?

חיה : מה פתאום. ברור שזה חוצה מגדרים. כולנו יכולים ללמוד מהגות שעד לא מזמן בעיקר גברים כתבו, וכולנו יכולים ללמוד מחוכמה של נשים שעד לא מזמן כמעט לא כתבו.

מוריה: אני שמחה לדעת את זה.

חיה: ואנחנו כבר חיים בעולם, ברוך השם... שבו שני העולמות האלה הולכים ומתמזגים. נשים שגם מעבירות חוויות וגם כותבות, וגברים שגם מעבירים חוויות וגם כותבים. כנשים וגברים, ילדים וילדות בעולם הזה, אנחנו יכולים ליהנות משני העולמות ולא לוותר על אף אחד מהם. דיברת על המנהגים קודם, דיברת על קערת הסדר. איפה השימור של המנהגים האלה בא לידי ביטוי בעשייה של "כל ישראל חברים"?

בשביל להגיד איפה העשייה שלנו, אני אחזור ל"החכם היומי". הדבר הראשון שאנחנו עושים באתר הוא לאסוף מנהגים. אם החכם כתב על מנהג, גם אם הכרנו אותו וגם אם לא, אנחנו

מנכ"חים אותו באתר – במיוחד אם זה מנהג שקשור לפן החברתי, הקהילתי או האישי, ופחות מנהגים שקשורים לכשרות או שמירת שבת טכנית.

זה הדבר הראשון שאנחנו עושים, ולכן אפשר להיכנס לשם ולמצוא המון מנהגים שחלקם אנשים הכירו מהבית אבל לא ראו אותם נוכחים במרחב החברתי. דבר שני, כתבנו סדרת מערכי שיעור שנועדה להורים. בעצם בכל חג במהלך השנה שמנו מנהג מרכזי ופיתחנו אותו גם להבנה התרבותית שלו וגם להבנה החינוכית שלו.

איזה היבט חינוכי יש למנהג הזה? איך היינו רוצים כהורים לפעול עם הילדים שלנו דרך המנהג הזה? ובהמרה מאוד קטנה זה יכול להתאים גם למורים. יש שם למשל את המנהג המקסים בפורים שאומר שמתנות לאביונים נותנים מיד ליד ולא בסתר כמו כל השנה, כי בפורים כולם נותנים אחד לשני ולכן העני לא מתבייש. להבין כמה חשוב למנוע מצב של בושה מתמדת.

יש שם את המנהג של תיקון ליל שבועות, שפעם לא היה כל כך רווח והיום כן, וההבנה של סדר הלימוד המקורי והמשמעות שלו בהעברת ידע מדור לדור.

מוריה: אני מקשיבה לך ואני נזכרת בביקור שעשיתי לפני הרבה שנים כחלק מפרס חינוך בפזורה הבדואית בדרום. מנהל בית ספר סיפר שאחת המורות למדעים ביקשה כסף למעבדה כדי לחקור. הוא אמר לה "צאי החוצה". היא יצאה, ויום שלם היא לא חזרה לכיתה כי היא התחילה להבין מה יש לה מסביב.

מעבר לכך שהם חקרו את מה שסביבם, הם חקרו דברים שהם לא מובנים מאליהם: למה האוהל עשוי מחומר מסוים? למה הפתח פונה לכיוון מסוים? אחר כך הם חקרו גם פתגמים. אני זוכרת פתגם על איך להתנהג כשרואים סרטן או חיה אחרת.

יש סיבתיות, יש היגיון, יש משמעות, מסורת והון תרבותי שהם לא תמיד מוחשיים בחוויה היומיומית שלהם.

חיה: החוקר הכי ידוע שמדבר על זה הוא פאולו פריירה שעסק בפדגוגיה ביקורתית. בברזיל היה לו חשוב שכולם ילמדו לקרוא כי רק מי שידע לקרוא ולכתוב יכול היה לבחור לפרלמנט. הוא אמר שבשביל להצליח ללמד מבוגרים לקרוא, צריך לעשות את זה דרך חיי היומיום שלהם.

ההצלחה שלו הייתה מרשימה מאוד. הוא עסק במושגים חקלאיים כי הם היו חקלאים. אם נחזור לאמון – כל דבר שאנחנו עובדים עליו קשה אומר שיש לנו איזה ערעור באמון שלנו.

אם הייתה לנו היכרות עומק עם התרבות, היינו מבינים שאפשר לעשות המון דברים שונים שהם אולי טובים יותר או שווים בערכם.

והון תרבותי נחשב להון רק אם אנחנו מתייחסים אליו ככזה. לכל תרבות יש הון תרבותי. אבל כשהחברה מייחסת לתרבות מסוימת הון, זה יוצר שפע ורושם. אני אקח דימוי ממשחק "מונופול".

כל מה שיש במשחק הוא הון, השאלה היא מה אנחנו מחשיבים כהון יקר יותר ומה כזול יותר. ואם אני חוזרת לסיפור האמון – כשיש לנו אמון שכל הקלפים ב"מונופול" הזה הם הון שאפשר להשתמש בו, אז הרבה יותר קל לתלמיד לתרגם את זה למשהו שימושי בעולם שלו – בכיתה ומחוץ לה.

מוריה: אני לוקחת את מה שאמרת. דיברת על כמה פרויקטים, אבל המטרה היא אחת: שהתלמיד והמורה יבינו שיש כאן הון תרבותי עמוק. אנחנו רוצים שהילד יכיר את ההון שלו, ושהסביבה תכיר אותו גם.

זה נעשה דרך אנשי ונשות מופת, ודרך חקר מנהגים. כל הפעולות האלה מיועדות לייצר מטרה אחת: זיהוי, הערכה, הוקרה ושימוש בהון התרבותי של כל מי שנמצא בכיתה. הבנת נכון?

חיה: הבנת נכון לגמרי.

מוריה: דיברת על עולים. זה נכון לגבי כל מהגר שהגיע לארץ, גם עלייה מברית המועצות?

חיה: זה קשור לכל מהגר, וגם למי שאחרי 50 שנה עדיין קצת נחשבים מהגרים לעומת התרבות הצברית ה"שורשית". אולי המילה "עולה" חלפה מן העולם, אבל הנוכחות שלה כאן – מה נחשב ישראלי ומה נחשב "ליד" הישראליות. כל הילדים האלה נמצאים בכיתה, ואנחנו כמורים מחזיקים בראש תפיסה של מהי התרבות הישראלית ומה נמצא בשוליים שלה.

ככל שאנחנו מרחיבים את הגדרת הישראליות, היא הופכת להרבה יותר רחבה מאיזו פריזמה צרה. כמעט בלי לשים לב אנחנו מאפשרים לתרבויות שונות להיכנס פנימה, ופותחים דלת לילד לחקור את התרבות שלו. ילד שמרגיש שהתרבות שלו לא שווה רווחים חברתיים, לא יביא אותה למרחב הציבורי.

במקרה הטוב הוא ישמר אותה רק בבית, ובמקרה הפחות טוב הוא יוותר עליה גם בבית. אני אתן דוגמה נחמדה: חלק גדול מהעלייה מצפון אפריקה, וגם מיוון, עיראק וסוריה, דיברו צרפתית כי למדו בבתי ספר של אליאנס. הם גם קראו וכתבו בצרפתית. הדור שנולד פה בארץ לאותם אנשים כבר לא יודע צרפתית.

מוריה: אני לא יודעת יידיש.

חיה: נכון. האתוס במדינת ישראל הצעירה היה שלדבר שפה זרה זה לא בסדר, אבל כולנו לומדים אנגלית. אז זה לא מדויק שלדבר שפה זרה זה לא בסדר – יש שפות ש"כדאי" לדבר ויש שפחות. ייאמר לשבחה של העלייה מברית המועצות שהם מקפידים שהילדים ימשיכו לדבר רוסית, וגם דור שלישי מדבר רוסית.

מוריה: הנכדה שלי היא דור שלישי לדוברי אנגלית, והבן שלי לא דובר אנגלית.

חיה: הצרפתית נתפסה בשנות ה-50 כשפה שהיא לא הון. אז דיברו בבית ערבית, כי זו שפת האם, אבל הצרפתית לא נשמרה וזה הפסד נורא גדול.

מוריה: דיברת על שפות ועל מהגרים. אנחנו ממש לקראת סיום, ואני רוצה לחזור לסיפור של המסורת. נזכרתי בהרצאה של גלי סמבירא, שמציגה את עצמה כנכדה של סבתא טוני. היא מדברת על הדיכטומיה שמערכת החינוך מנסה לאלץ אותנו לייצר בין ערכים מסורתיים לחינוך פורמלי. אני רוצה שיהיה פה רצף – אי אפשר ללמד במנותק מהשפה, המסורת והערכים של הבית.

חיה: פתחת פה פתח מאוד גדול לשיחה שנייה לפני שאנחנו מסיימים, ואני אנסה להגיד את זה ממש בקצרה. מסורתיות, כפי שטוני ואנחנו ב"כל ישראל חברים" מדברים עליה, היא כבר זהות מובחנת בחברה שלנו. אנחנו יודעים לכבד אותה, אבל עוד לא לגמרי יודעים מה הקודים שלה.

החוקר ג'ונתן היידט (Haidt) חקר קודים אתיים של חברות מסורתיות לעומת מערביות. הוא מצא שבחברות מערביות הקודים הם חירות, אכפתיות והוגנות. לחברות מסורתיות יש שלושה ערכים נוספים: כבוד, קדושה ונאמנות.

מוריה: אני מבינה מה זה אכפתיות והוגנות. אני חושבת על המהפכה הצרפתית בהקשר של חירות. אבל אני פחות מבינה מה אומרים העקרונות של העולם המסורתי, ואשמח שתסבירי.

חיה: אני אתחיל עם נאמנות. נאמנות היא ההבנה שלא באת לעולם לבד – היו פה ההורים שלך, זקני הקהילה והמבוגרים. נאמנות היא לא רק "לעשות כמוהם", אלא לתת מקום בתוך החיים והבחירות שלך למה שהם אומרים. לא רק כי זה נכון לוגית, אלא מעצם זה שהם ההורים שלי. אני מחויבת אליהם ומכבדת אותם.

והנה אני מחברת לערך של כבוד. לצערי ערך הכבוד נשחק במערכת החינוך. כשמחזיקים רק בחירות ושוויון, קשה לחנך לכבוד כי הוא לא יושב רק בחלק הלוגי של המוח. הוא יושב

במקום שאומר – למי שהביא אותי לעולם יש מקום להקשיב לו יותר. אני לא חייב לעשות מה שהוא אומר, אבל להקשיב יותר זה ממד של כבוד.

הערך השלישי הוא קדושה – או רוחניות. ההבנה שיש חפצים או אנשים שהם רוחניים יותר, ולכן צריך להתייחס אליהם אחרת. בחברה שלנו לפעמים מזלזלים בזה בשם השוויון, אבל כשאנחנו מזלזלים במי שמישהו אחר רואה בו קדוש, אנחנו מפתחים חברה שלא מכבדת אחד את השני. זה מה שהמסורתיות יכולה לתת לנו.

מוריה: תודה רבה, חיה. זה היה ממש ממש מרתק. אני רוצה לשאול אותך את השאלה שאני שואלת את כולם: מהו ההיגד הכי משמעותי שאיתו את רוצה שהמאזינים שלנו ייצאו מהפרק הזה?

חיה: אני רוצה לחזור למילה אמון. ככל שנהיה מודעים אליה יותר ונפקח עיניים לזהות את הנקודות שבהן אנחנו לא מאמינים, ייפתח בפנינו כמחנכים עולם חדש לחלוטין.

מוריה: אם יוצאים, מגיעים למקומות נפלאים. תודה רבה, חיה. זה היה מרתק ומעורר מחשבה.

ולפני שנסיים, חשוב לי להזכיר לכם שהוגנות, כמו גם הכלה, מתקיימות בראש ובראשונה בתוך הכיתה. המשאב הכי חשוב והכי משמעותי במערכת החינוך הוא המורים והמורות ושעות ההוראה שלהם. תודה לגברת חנה ללוש, מנהלת האגף לחינוך יסודי, על ראיית ההוגנות כערך מרכזי בחינוך, ותודה לכל צוות מט"ח.

ותודה לכם, מאזינות ומאזינים, שהצטרפתם לעוד פרק של "הכלה למעשה". כל החומרים על הוגנות בחינוך מחכים לכם בתיאור הפרק. ניפגש בפרק הבא.